

Р. Д. Фанагей, студент отделения культурологии,
ОУ "Магистр", философский факультет
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ПРАКТИКИ И РЕЖИМЫ ВИДЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО УРБАНИСТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья посвящена культурологическому анализу влияния теории постфордизма, который рассматривает постфордистское производство с постиндустриальной технологией как основу индустриального воспроизводства на глобальном уровне и воспроизведения капиталистических общественных отношений после кризиса фордистского способа производства и потребления. Исследуется абстрактное социальное пространство города, которое формируется за счет абстрагирования труда и фетишизации вещи на уровне практики и формирования визуально геометрической репрезентации пространства с репрессивной по отношению к реальности силой знака.

Осуществлен анализ дискурса вокруг городского абстрактного пространства, связанного с идентичностью буржуазного класса и необходимостью образования иерархизированной гомогенной пространственной текстуры производства. А также постфордистской глобализации и постиндустриализации, которые привели к изменению функции и структуры города при главной роли постмодернистского режима сигнификации как логики позднего капитализма в условиях программированного потребления.

Ключевые слова: урбанистическое пространство, практика, режим видения, архитектура, постиндустриализм, постфордизм.

R. D. Fanagey, Student of the Department of Cultural Studies,
Master's Degree, Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

PRACTICES AND MODES OF MODERN URBAN SPACEVISION

The article is devoted to the cultural analysis of the influence of the theory of postfordism, which considers post-Fordist production with post-industrial technology as the basis of industrial reproduction at the global level and the reproduction of capitalist social relations after the crisis of the Fordist mode of production and consumption. The abstract social space of the city is studied, which is formed by abstraction of labor and fetishization of things at the level of practice and the formation of a visually geometric representation of space with sign power repressive in relation to reality.

The basis of the concept of sociality as the basis of a unified theory of space was developed by the French philosopher and sociologist A. Lefebvre and further developed by American social geography and urban studies, in particular in the works of D. Harvey, E. Soggy, D. Gottdiener and others. The followers of Lefebvre (apart from those important are F. Jameson's influence) refer in particular to the interdisciplinary trend of post-Fordism, within which postmodernism is considered in connection with the post-Fordist regime of accumulation (a concept developed by the Marxist regulatory school). S. Lesch focuses on the cultural mode of signaling. Likewise, D. Hartmann considers the influence of postmodernism on the post-Fordist regime of capitalism. Paolo True and Pascal Gillen consider within the limits of post-Fordism the existence in modern conditions of the plural. V. Martyanov examines the links between post-Fordism and the post-industrial / information society conceptualized by D. Bell, E. Toffler, M. Castels and others.

The article deals with the reconstruction of the theory of social space and post-Fordism and outlines the social transformations of the twentieth century. In essence, it was a search for confirmation that the accumulation mode produces and reproduces social space. Architecture and urban space have become an important structural link through which to consider this connection and justify the invariance of the basic mode of accumulation through the reproduction of abstract social space and vice versa.

The analysis of the discourse around the urban abstract space associated with the identity of the bourgeois class and the need for the formation of a hierarchized homogeneous spatial texture of production is carried out. As well as post-Fordist globalization and post-industrialization, which led to a change in the function and structure of the city with the main role of the post-modernist regime of signification as the logic of late capitalism in the context of programmed consumption.

Keywords: urban space, practice, vision mod, architecture, post-industrialism, post-Fordism.

УДК 904(2-55+394)

О. Ю. Павлова, д-р філос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
invinover19@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІЗУАЛЬНИХ ПРАКТИК У КОНТЕКСТІ ПЕРВИННОЇ УРБАНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена вивченню процесу первинної урбанізації як контексту трансформації візуальних практик. Це передбачає довгострокову перспективу вивчення міста як медіатора великої традиції. Народна культура в процесі формування цивілізації диференціювалася на сільську та міську. Місто стало простором формування нових культурних стратегій: осмислення, впорядкування та управління. Це потребувало зміни її антропологічної моделі.

Якщо візуальні практики маленької традиції були включені в де-диференційовану структуру чуттєвих орієнтацій маленької культури, то велика традиція міської культури передбачала включення в свій простір через споглядання. Тим самим видовище отримало функцію управління підлеглими, а візуальні практики вирвалися з субстрату людських здібностей та отримали привілейований статус в ієрархії чуттєвих орієнтацій.

Ключові слова: візуальні практики, місто, первинна урбанізація, маленька традиція, велика традиція, цивілізація.

Постановка проблеми. Урбаністика в сучасній гуманітарній думці стає тим полем дослідження, що інтегрує зусилля різноманітних наук, долаючи їхні предметні та методологічні обмеження. Сучасні стратегії вивчення міста не можуть бути лише соціальною структурою, або архітектурними особливостями, або витонченостями міських літературних жанрів. У цій перспективі методологічні орієнтації урбаністики є близькими до візуальної культури – полідисциплінарного поля, що вивчає історичні трансформації режимів бачення в більш широкому соціокультурному контексті. Знахо-

дження точок перетину цих нових проблемних полів не лише посилює сучасну гуманітаристику, але й допомагає прояснити постсучасні де-диференціації культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Для даного ракурсу дослідження методологічно значимим є розуміння опозиції міста як ville/city (сукупність будівель / соціальна структура), яка була сформульована як базова американським соціологом Р. Сеннетом. Саме він редагував збірник "Класичні есе про культуру міст", який пропонує класифікацію німецької та чиказької школи урбаністики. Ця класифікація сама стала широко визна-

ною та не викликає суперечки. На цьому корпусі робіт, які не всі є відомими для вітчизняних дослідників міста, буде зосереджена наша увага. Зокрема, базовими в цьому контексті стануть роботи представників чиказької школи Р. Редфілда та М. Сінглера.

Метою статті є вивчення трансформацій візуальних практик у процесі первинної урбанізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представники чиказької школи урбаністики в роботі "Культурна роль міст" визначають три перспективи вивчення міста: довгострокову, короткострокову та середньострокову. Довгострокова пов'язана зі значенням міста як критерію цивілізації взагалі, як це було сформульовано неоеволюціоністом Г. Чайлдом. Короткострокова висвітлює роль міста у його зв'язку з оточуючим середовищем, місцевістю, що лежить навколо його. І, нарешті, середньострокова перспектива зорієнтована на визначення ролі міста в певному типі цивілізації, адже місто є критерієм не лише цивілізації взагалі, але й характеристикою її певного типу.

Різноманітність підходів свідчить про те, що місто не є сталим явищем, а тому поруч з темою урбанізації стоять теми де-урбанізації та ре-урбанізації. Адже адаптація самого міста під певний тип культури та навіть цивілізації виявляє вектор його трансформації.

Короткострокова перспектива дослідження міста концентрує навколо себе інтереси багатьох наук, зокрема соціології, етнографії, економіки, статистики та ще цілого спектра прикладних досліджень. Їх об'єднує те, що вони мають прикладний характер. Автори чиказької школи зазначають, що майже всі дослідження так чи інакше мають потребу в такому конструкті, як "культурні функції" міста. Саме місто у такому ракурсі визначається як "культурний центр". Але зазначені функції зазвичай описуються як релігійні, освітні, художні. У крайньому випадку розважальні. Такий спектр завдань можна віднести до більш вузького визначення культури як високої культури, яке було характерним для епохи Просвітництва. Теоретичні конструкти цієї доби відповідали рівню високої диференціації соціокультурних практик. Тому міські практики не вписувалися у вузькі рамки такого тлумачення культури.

Але сучасний етап розуміння де-диференціації культурних форм формує нові підходи до культурних досліджень, а отже, створюються нові засади до розуміння культури міського середовища. Вони одночасно дотичні до пре-індустріальних типів міста, оскільки рівень диференціації тут також незначний, а отже, є значимим для першого етапу урбанізації, або так званої "першої урбанізації".

Це термін представників чиказької школи урбаністики Роберта Редфілда та Мілтона Сінглера. Вони запропонували його та, відповідно, класифікацію, вивчаючи трансформацію народної культури в цивілізацію. Наше завдання полягає у тому, аби описати базові характеристики міста в логіці генези цивілізації на етапі першої урбанізації. Така орієнтація на довгострокову перспективу в класифікації Р. Редфілда та М. Сінглера дозволяє виявити не лише базові характеристики міста у відповідності до типу цивілізації, але й його тенденції трансформації та перспективи розвитку.

Місто є простором цивілізації – її виникнення та трансформації. Тоді як позаміська територія (за невеликими виключеннями на кшталт феодалських замків та монастирів) залишається навіть у цивілізаціях Премодерна в логіці натурального господарства. Тобто фактично на межі цивілізації аж до середини XIX століття. Лише в цей час індустріалізація починає проникати в глибини сільськогосподарських районів у вигляді заліз-

ниць, та ще більш масштабним таке проникнення стало лише з винайденням двигуна внутрішнього згоряння. Тому режим бачення цивілізації є в першу чергу візуальною практикою міста. Унаочнення цивілізації, відповідно, є результатом бачення міського простору, а міські практики бачення є цивілізованим режимом бачення на відміну від нецивілізованих практик бачення. Ми зупинимось більш докладно на цьому аспекті.

Автори роботи "Культурна роль міста" зазначають, що "civitas" в Римській імперії означало адміністративне або духовне місце. Пізніше "city" застосовується до духовного центру міста (town) – зазвичай до кафедрального собору. Це застосування досі є в іменах, подібно до "Ile de la City" в першій назві Парижа. З розвитком "free cities" city почав означати незалежне комерційне місто (town) із "низькими" законами (down laws), тобто більш світським, ніж священним статусом. Зараз ситі в Лондоні є фінансовим центром. Також коли американці говорять: підемо до міста ("going to town" або "going downtown"), вони мають на увазі, що підуть до центрального бізнес-району. Проте вони зазвичай думають про будь-яке велике місто "city" як про економічний або виробничий центр, поки французи зазвичай відносяться до "city" – певно до Парижа – швидше як до культурного центру" [8, с. 209]. Взаємна заміна та витіснення city та town нагадує циркуляцію термінів "голова" та "тіло" в експлікації капіталу, де "тіло капіталу" виявляється, на думку дотепного французького історика Ф. Броделя, тілом готовим.

З тези про взаємообмін в європейській традиції значень city та town можна зробити висновок, що незалежно від того, як саме тлумачиться місто, воно є концентратом неоднорідності простору. І навіть в собі приховує дану неоднорідність, адже "місто є місцем, в якому культурні зміни відбуваються". І тут неможливо не говорити про візуальні практики, адже кидается в очі, в першу чергу, відмінне, і навіть те, що змінюється, оскільки "дійсно, що світ – це те, що ми бачимо, і що, одночасно, нам ще необхідно навчитися його бачити" [5, с. 10]. Це навчання певному режиму бачення і є певною культурною практикою, поза якою природне ("сире" або "дикє") сприйняття можна лише мислено конструювати філософам. Так, М. Мерло-Понті задається питанням: "Як можна повернутися з обробленого культурою сприйняття до сприйняття "сирого" або "дикого"?" [5, с. 289]. Культурна практика бачення є процес конструювання чуттєвих орієнтацій зору у взаємодії з іншими відчуттями та тілом взагалі, їх ієрархії та пріоритетів у процесі кореляції з культурними формами.

Історичний режим бачення є культурною практикою, яка корелює з іншими практиками та рівнем їх диференціації взагалі. Найменший рівень диференційованості видимого та невидимого, бачення та інших типів сприйняття в цивілізаційному стилі життя існує в народній культурі. "...народне суспільство можна охарактеризувати як поєднання з елементів, що давно склалися, однорідне, ізольоване і неграмотне цілісне співтовариство; народна культура – це суспільство, що розглядається як система загального розуміння. Таке суспільство може бути приблизно реалізовано в племінній групі або селі; воно не може бути реалізоване приблизно в місті" [8, с. 213]. Конотація неграмотності відповідає у чиказьких дослідників не оціночному судженню, а є фіксацією відсутності прошарку освічених людей в логіці розподілу праці. Р. Редфілд має окрему роботу, присвячену народній спільноті [7].

Р. Редфілд та М. Сінглер використовують термін "маленька традиція" для характеристики сільської спільноти в протилежність "великій традиції", яка створювалася в

місті. Саме виникнення міста є симптомом трансформації "маленьких традицій" народної культури, не лише диференціації їхніх соціокультурних практик згідно з ортогенним (orthogenetic) принципом, але змішання та навіть впорядкування цих гомогенних утворень.

Це розрізнення ортогенної та гетерогенної трансформації є принципово важливим для представників чиказької школи. Зокрема, важлива відмінність між цими двома типами міста, на їхню думку, полягає в тому, що перший тип, не дивлячись на всі зазначені зміни, продовжує моральний порядок маленької традиції народної культури. Тоді як гетерогенна трансформація руйнує єдність морального порядку, а тому тут визначальною домінантою стає технічний порядок.

На нашу думку, таке виривання з контексту морального порядку при трансформації маленької традиції в "велику" навіть при ортогенній трансформації не є доречним. Їхню кореляцію ми спробуємо вислідити в процесі трансформації візуальних практик міста. Але для цього нам потрібно зробити декілька уточнень.

Недостатність розрізнення ортогенного та гетерогенного типу міста виявилася очевидною і для самих представників чиказької школи. Тому вони також запропонували ще одну класифікацію: "Попередній огляд різних типів міст, можливо, є задовільним в попередньому порядку, однак їхня культурна роль в цивілізаціях, які вони представляють, може бути повністю зрозуміла тільки щодо всієї моделі урбанізації в рамках цієї цивілізації, тобто числа, розміру, складу, розподілу, тривалості, послідовності, морфології, темпів зростання і спаду, а також зв'язку з сільською місцевістю і одним з одних міст в рамках цивілізації. Така інформація рідкісна для будь-якої цивілізації. При нинішньому стані наших знань, можливо, було б корисно направити подальші дослідження, припускаючи дві гіпотетичні моделі урбанізації: первинну і вторинну" [8, с. 216].

Відмінність між першою та другою урбанізацією пояснюється при наведенні описання кожної з них. Зупинимося більш детально на першій з них: "На початковому етапі в результаті урбанізації доцивілізаційна народна спільнота перетворюється в селянську громаду і міський центр, що пов'язаний з нею. Головне полягає в тому, що люди, які становлять доцивілізаційний народ, мають більш-менш спільну культуру, яка залишається матрицею і для селянської, і для міської культур, бо розвиваються з неї (цієї матриці) в процесі урбанізації. Такий розвиток подій, що відбувається повільно в громадах, які не охоплені радикально, призводить до формування "сакральної культури", яка поступово трансформується освіченими у "велику традицію". Таким чином, первинна урбанізація відбувається майже повністю в рамках основної культури, яка розвивається мірою урбанізації та перетворення місцевих культур в цивілізацію корінних народів. Ця основна культура домінує в цивілізації, незважаючи на періодичні вторгнення в неї інших народів і культур. Коли зустріч з іншими народами і цивілізаціями відбувається занадто швидко й інтенсивно в місцевій цивілізації, вона може бути зруйнована в результаті деурбанізації різного ступеня або змішана з іншими цивілізаціями" [8, с. 216].

Важливим, на нашу думку, в цьому описі є висвітлення генетичної спільності міської та сільської громад, які дійсно за ортогенним принципом диференціюються з доцивілізаційної народної спільноти. Вони доповнюють один одну: вихідна однаковість функцій, що вони виконують, лише поступово зникає під посиленням значення деяких завдань у громад, що диференціюються: сільська громада стає більш зосереджена на безпосередньому виконанні робіт сільського госпо-

дарства, міська – на їхній організації. Навіть якщо організація сільськогосподарських робіт ще не оформилася в інститут бюрократії (завданням якого є раціоналізація меліораційних робіт та/або податкової системи, за М. Вебером [2, с. 239]).

Виникнення міста на засадах народної культури в процесі первинної урбанізації є не просто результатом підвищення кількості населення (хоча це також необхідна передумова), але й симптомом ускладнення всього культурного комплексу взагалі та соціальної структури зокрема. І симптомом, як вже відмічалось, такої трансформації є виникнення монументальної архітектури, яка отримує свої службові функції (в гегелівському сенсі терміна). Причому службовість тут проявляється не лише в диференціації духовного, адже монументальна архітектура служить не тільки "сакральним центром", але й виконує функції зберігання сумісного врожаю. Більш точно буде сформулювати так, що функції збереження (а відповідно, і розподілу) врожаю організаційно відокремлюються від його виробництва, а тому потрібна специфікація цих функцій – матеріальна (будівля) та соціальна структури, що обслуговують, тобто група спеціально навчених людей.

Культурна роль міста як простору діяльності освічених неодноразово підкреслюється цими представниками чиказької школи. Саме вони описують, класифікують, систематизують маленькі традиції народної культури та переплавляють її в "велику традицію" в процесі першої урбанізації: "Найбільш важливим культурним наслідком первинної урбанізації є перетворення Малої Традиції у Велику Традицію. Велика Традиція, втілена в "священних книгах" або "класичних" взірцях, освячених культом, виражених в пам'ятниках, скульптурі, живописі та архітектурі, що обслуговуються іншими видами мистецтва і науки, стає основною культурою цивілізації корінних народів і її джерелом, підставою для визначення її моральних, правових, естетичних та інших культурних норм. Велика Традиція описує спосіб життя і як така є способом і стандартом для тих, хто розділяє її, ідентифікуючи їх як членів спільної цивілізації. З точки зору суспільної структури знаменною подією є поява освічених, тих, хто представляє Велику Традицію" [8, с. 220].

Освічені люди є виробниками такої великої традиції. Причому слід відмітити, що духовна та матеріальні функції сільськогосподарського суспільства тут ще не до кінця диференційовані, а тому група освічених поєднує як завдання виробництва духовних цінностей, так і організацію та керівництво в сфері матеріального виробництва, так само як і службова функція архітектури. Остання в своїй службовій функції ще об'єднує клас дому та храму одночасно в протилежність символічній архітектурі в гегелівському сенсі цих термінів.

Важливим аспектом аналізу даних процесів є трансформація візуальних практик під час первинної урбанізації. Сакральний центр (пагорб, гай, храм) міської громади був розташований у місті. Можна припустити, що виникнення монументальної архітектури є симптомом того, що зміщений сакральний центр міста є спільним і для сільської громади також. Це обумовлено, на нашу думку, декількома факторами: спільністю походження, домінантою родової структури і в місті, і в селі, функціональною взаємозалежністю.

Спільність походження є очевидною. Більш того, роль медіума між доцивілізаційним та цивілізаційним стилем культури, між народною спільнотою та містом відіграють саме селяни з їхніми "маленькими традиціями", які укорінені в обох стилях життя: в доцивілізаційному – мірою збереження натурального господарства, в цивілізаційному – потребою в більш склад-

них організаційних структурах, таких як меліорація та війна. Остання є особливо важливим фактором цивілізаційного процесу, якого тут не дозволяють нам торкнутися межі нашого дослідження.

Спільність родової структури в місті та селі впливає з попередньої тези. Адже родова спільнота є соціокультурною одиницею традиційного, премодерного суспільства взагалі. Саме настанова на підтримання єдності роду є базовим завданням традиції, її ритуальною основою. Роль родової структури в організації давнього міста розкриває фундатор німецької школи урбаністики (за класифікацією Р. Сеннета) М. Вебер: "Приналежність до родового союзу залишалася необхідною ознакою повноправного громадянина для участі в культових обрядах і заняття всіх посад, які вимагали спілкування з богами, *auspicia*. Вона була ритуальною необхідною. Бо легітимний союз повинен був лежати на традиційній ритуальній основі традиційних ритуальних форм союзу: рід, військовий союз (фратрія), політичний племінний союз (філа), або створювати видимість цього" [1]. Родова спільнота залишалася базовою соціокультурною одиницею міста не лише для ситуації Античності, яка в даному прикладі наведена. М. Вебер також наголошує на тому, що каста в Індії є суто міським феноменом. Вона була покликана консервувати тотемічні засади харчовальних практик (адже поїдання разом з родичами парадоксальним чином зберігається навіть в Модерні) і тим самим ритуально консервувати родову основу індуської спільноти міста. Тоді як сільські мешканці самою основою сільськогосподарської діяльності функціонували як родова спільнота, а тому кастові заборони для посилення обмежень ритуальної чистоти роду в селі були не потрібні.

М. Вебер підкреслює, що лише "безрідний плебс" визначався за місцем проживання. Він також говорить про етнос як аналог римського плебсу, тобто як про населення міста, яке випало з родового структурування і тим самим з повноти громадянських прав.

Важливим в даному ракурсі, на нашу думку, є давньогрецький термін "паразит". Його етимологія *παράσιτος* будується від грецьких *παρα* – поряд та *σιτέω* – їжа. Саме слово має значення співтрапезника, але зі зневажливою конотацією дармоїда. Це позначало людей, які за родовим становищем запрошувалися до спільної трапези, але в результаті майнового розшарування не могли гідно запросити та частувати у відповідь. А тому вони порушували ритуальну єдність родової спільноти і тим самим з неї поступово випадали, змінюючи свій статус. Паразит стає класичним персонажем античних комедій та навіть поступово через цю негативну конотацію проникає в інші мови, зокрема нашу.

Отже, поліс – це була спільнота громадян, інкорпорована в структуру міста-держави лише за посередництвом роду. Це доводить ще той факт, що територіальне переміщення не руйнувало (принаймні остаточно) єдність полісу. Так, втеча афінян з міста на кораблях під час перського вторгнення не знищила їхнього полісного, а отже, і бойового духу. А тому майбутній реванш був за ними.

У цілому представники чиказької школи погоджуються з даною тезою: "Зі сказаного про первинну та вторинну урбанізацію слідує, що місто і країна більш тісно інтегровані в культуру на початковому етапі урбанізації, ніж на вторинному етапі. Там, де місто виростало з місцевої культури, жителі країни сприймають його як свою власну форму і відчувають себе більш доброзичливими до міста, ніж сільські жителі, керовані проконсулом здалеку. Стереотип "нечестивого міста" буде сильніше у внутрішніх районах гетерогенних міст, ніж

ортогенного. Багато з них є священними центрами віри, навчання, справедливості і права" [8, с. 224]. Проте представники чиказької школи відмічають не лише спільність сільської та міської культури корінних народів при переході до цивілізації, але й їхній розрив: "Проте навіть в умовах первинної урбанізації культурний розрив між містом і країною має тенденцію до зростання. Саме становлення Великої Традиції вводить такий розрив. Освічені люди міста розвивають цінності і світогляд міської культури до такої міри узагальнення, абстракції і складності, яка незрозуміла пересічному жителю села. При цьому випускається з уваги багато конкретних місцевих особливостей географії та специфіки діяльності села. Індіанець майя, який проживав в якомусь сільському поселенні недалеко від Уаксактуна, не міг зрозуміти календарних тонкощів, розроблених священниками в цьому святилищі, а також ритуалів, виконаних в міській усипальниці. Такі ритуали мали один високий рівень значущості для священників і інше нижче значення для сільських мешканців" [8, с. 224]. Можна сказати, що спільні ритуали отримували складне тлумачення в культурі священних текстів та спрощене для непосвячених селян. Але розрив між складністю значення є інструментом управління.

Важливим є, на нашу думку, зауваження про незрозумілість ритуалів урбаністичного середовища для сільського мешканця. Саме розрив в організації ритуалу і є тим, що складає плоть великої традиції, яка створює новий стиль життя. Тоді як маленькі традиції села – це є консервативність (наскільки це можливо при переході до землеробства), архаїчність народної культури. У першу чергу це консервативність родової структури, тоді як в місті родова структура, при всіх зусиллях щодо її збереження, витісняється територіальною спільнотою, військовим братерством, економічним розшаруванням, аж до зазначеного позародового стану плебсу.

Отже, культурні практики ритуалів міської та сільської громад також розрізняються: більша віддаленість від центру розриває первинну єдність ритуалу (боротьба, хода та поїдання, за О. Фрейденберґ) в логіці диференціації сакрального і профанного. Сільськогосподарські обряди (зберігаючи магічний потенціал аграрно-циклу) в процесі трансформації всього суспільства все більше рухалися до полюса профанного. Вони формально консервували архаїчну простоту ритуалу, тоді як міські практики отримували все більш вишукану та видовищну форму, наприклад через взаємодію з більш складним простором монументальної архітектури, що була й місцем міських зібрань. Таке розрізнення ритуальних практик села і міста відбувалося через те, що загальносуспільні, цивілізаційні коди культури як раз співпадають з міськими патернами. Так, жерці є служителями великих храмів, носіями великої традиції, тоді як сільські маги тлумачаться швидше як знахарі, відуні, знавці маленьких традицій. Стає очевидно їхня загальнокультурна значимість в логіці локалізації священного, тоді як сільськогосподарські ритуали стають локально значимими.

Ця відмінність та навіть протиставленість сільського та міського стилю життя та простору знаходить себе в більш вишуканому естетичному оформленні останнього, адже "естетичний світ необхідно описувати як простір трансцендентності, простір несумісностей, розколу та розколювання, а не як об'єктивно-іманентний простір" [5, с. 294]. Адже естетичне навантаження, декоративність та монументальність більш складно організованого урбаністичного простору мають своїм завданням унаочнення статусу саме міста та приховання соціокультурної значимості сільськогосподарських

регіонів у їхньому взаємному віддзеркаленні як видимого та невидимого. Адже, як зазначав М. Мерло-Понті: "Видиме має каркас невидимого, а не-видиме є таємним дублікатом видимого" [5, с. 293]. Так відбувається трансформація візуальних практик у процесі первинної урбанізації.

Важливим моментом тут є формування домінанти візуального сприйняття статусу міста через його естетичну видовищность. Якщо в класичному ритуалі базовою практикою була спільність поїдання та ходи (де візуальна орієнтація була органічно зв'язана з іншими видами сприйняття), то обрядова видовищность та сама декоративність урбаністичного простору висувують привілеї режиму бачення перед іншими чуттєвими орієнтаціями людини.

У принципі, домінування будь-якої чуттєвої орієнтації є абстракцією, оскільки здійснення "функції, яку бере на себе не просто око суб'єкта як такого, а його очікування, його і його манери, його м'язові і навіть вісцеральні реакції – є тим, з чого складається його присутність – присутність, яка характеризується так званою тотальною інтенціональністю" [4, с. 80]. Тобто так чи інакше всі сенсорні людини задіяні в будь-якій культурній практиці. Проте зв'язок їх буде різним.

У народній культурі наявна не-диференційованість чуттєвих практик. Тактильні практики не менш важливі, ніж візуальні, для архаїчної людини та її ритуалів. Так, магічна практика ступання по слідах, їх підрізання або навіть спалювання (як робила київська чарівниця Маринка для спокушання Добрини Микитича) явно орієнтована більш на тактильну взаємодію з тілом. Художня практика споглядання – на домінанту візуального. І хоча в спогляданні м'язи ока корелюють з іншими м'язами тіла, але порядок кореляції також має значення. У людини, що рухається, м'язи ока по-іншому залучені в техніках тіла, ніж у нерухомого глядача.

Так, П. Флоренський відмічав, що глядач давньогрецького театру ще колективний, але вже нерухомий. Тут зосередженість на спогляданні призводить до нівелювання тактильної практики ступання. Сенсорна депривація (не лише тактильна, але переважно) є основним об'єктом розгляду у роботі Р. Сеннета "Плоть та камінь. Тіло та місто в західній цивілізації" [9, с. 5]. До речі, трансформація діонісійської містерії – це процес трансформації не лише релігійного культу в художню практику, але й процес призупинки домінування родової структури в полісі – адже, дивлячись виставу, всі глядачі в першу чергу виступали мешканцями міста, поза їхньою приналежністю до родових об'єднань. Тому театрон (видовище) є першою стратегією домінування візуальних практик в урбаністичному просторі.

Візуальний наголос мають і практики освічених як управлінської еліти міста. Вони зосереджені на розумовому баченні як зануренні в свій власний внутрішній світ. Адже давньогрецьке слово "теорія" має конотацію споглядання також. Така візуальна практика стає стратегією самоуправління інтелектуальної еліти великої традиції. Значення розумового споглядання як візуальної практики міста розкривається в роботі Р. Сеннета "Свідомість ока" [10].

Не менш важливою є і друга стратегія. Демократичність народної культури виражалася в спільності ритуалу. Єдність священного центру для міської та сільської громад здійснюється в тому, що на свята сільські мешканці приходять до священного центру, але беруть участь в міському ритуалі переважно як глядачі (хоча остаточно цей процес реалізується найбільш повно лише в античному театрі). Їхня священна хода полягає переважно не в самій процесії релігійної містерії (або

лише в певному, церемоніально визначеному, менш поважному за статусом місці в ній), а в ході до самого міста. Мірою розростання території цивілізації Премодерну це переростає в ритуал паломництва, що перериває буденність та перетворюється на свято. Так, невістка в романі українського письменника І. Нечуя-Левицького "Кайдашева сім'я" відновлює сенс життя у паломництві по святих місцях.

Ритуальна хода навколо сакрального центру з повсякденної перетворюється на урочисту. Сам процес ритуальної ходи для селян є ритуальною практикою з'єднання з сакральним центром, який відтепер розташований в місті і сам по собі є частиною міста, символом міста. Тим, в чому сільська та міські спільноти є спорідненими.

Мешканці міста також здійснюють ритуальну ходу навколо священного центру міста. І також варто зазначити, що мешканці міста залишаються в урбаністичному просторі і лише змінюють режим ходи з буденного на урочисто-ритуальний. Тоді як немешканці міста отримують додаткове навантаження ходи до священного центру як паломництва. Це дуже важливий аспект премодерного стилю життя. Адже навіть війни, наприклад хрестові походи, зберігали паломницькі настанови. І в той же час така відстань до релігійного центру у Середньовіччя свідчить про розростання цивілізації за межі опозиції місто–селище.

Для того щоб повсякденне пересування мешканців міста відрізнялося від урочистого, воно також має бути більш вигадливо оформлене. Тут важливу роль відіграє монументальна архітектура, що передбачає свій огляд з усіх боків в русі переважно колективним глядачем. Тут відсутня практика індивідуалізації споглядання, оскільки урбаністичний простір є принципово публічним. Навіть сучасний індивід, рухаючись містом, змушений ділити його з іншими. Натопв порушує приватність сучасного туриста невичливим штовханням, що приховує атавізм тактильної взаємодії в публічному просторі.

Можливим є створення великих культових центрів і поза містом. Але це швидше є симптом розростання цивілізації поза зв'язком окремого міста та його навколишнього оточення в мережу міст (спочатку зв'язаних переважно війною, а потім і мирними зв'язками: торгівлею, податками). Таким центром, який перетворив мережу полісів на Елладу, були Дельфи. Проте зв'язок міст між собою – це окреме питання, що виходить за межі проблеми первинної урбанізації.

Повсякденна практика комунікації з сакральним у селян зміщується в режим бачення. Землероби зазвичай знаходяться не настільки далеко від сакрального центру, щоб можна було дійти та сховатися у монументальних будівлях під час небезпеки (адже оберіг – одне з базових завдань священного), а тому сакральний центр має перебувати в полі зору селян.

З іншого боку, освічені люди повинні мати доступ для здійснення регуляції сільськогосподарських робіт, а тому їхня територіальна близькість також виявляється важливою з боку повідомлення інформації – наказів та інших божественних повідомлень. "Економічні інститути місцевих культур і цивілізацій можна розглядати як ортогенні, оскільки розподіл ресурсів на виробництво і розподіл для споживання визначаються традиційною системою статусу і традиційними специфічними місцевими моральними нормами. Будинки вождя з ямсу на Тробріанах – це накопичення капіталу, обумовлене цими культурними факторами. У стародавньому Китаї заробітки і "тиск" розподілялися відповідно до сімейних обов'язків: це ортогенні економічні інститути і практики. Ринок, звільнений від контролю традиціями, статусом і

моральним пануванням, стає всесвітнім гетерогенним економічним інститутом" [8, с. 221], вважають чиказькі теоретики. Тому територіальна близькість міста від села залежить від організаційної складності ланцюгів управління і зростає лише з часом.

Важливим моментом тут є те, що бачення здалеку, візуалізація сакрального центру – монументальної архітектури та міста навколо нього (city) – є не просто похідною від диференціації народної культури в логіці поділу на сільську та міську громади, але здійсненням самої візуальної практики бачення священного центру як базового медіуму при переході до цивілізації. Якщо з боку освічених людей потрібен нагляд над складними роботами сільської громади (переважно меліорацією, оскільки в натуральному господарстві землеробства зазвичай достатньо самоконтроля), то саме управління здійснюється тим, що селяни бачать значимість свого нового центру цивілізованого життя. Для цього воно має бути видиме не просто як емпірично надане, а має бути очевидною його загальнокультурна значимість в логіці "демонстративного споживання" (Т. Веблен).

Саме цим контроль візуальних практик премодерних цивілізацій відрізняється від нагляду Модерну. Саме архітектоніка модерного паноптикуму, за М. Фуко, "створюється відтепер не просто для того, щоб постати для погляду (пишність палаців), не для забезпечення огляду зовнішнього простору (геометрія фортець), а заради здійснення внутрішнього впорядкованого і детального контролю, заради того, щоб зробити видимими тих, хто знаходяться всередині" [6, с. 251] приміщення. Отже, французький дослідник зазначає відмінність нагляду Модерну – влада у того, хто дивиться, від Премодерну – влада у того, на кого дивляться через практики демонстративного споживання. Постмодерн еkleктично суміщає прозорість внутрішніх приміщень для робочих міст ("акваріуми офісного планктону") та видовищність різноманітних шоу. Естетична оформленість і демонстративна значимість сакрального центру (монументальність, декоративність, піднесеність) слугує функції контролю в більш складно диференційованому суспільстві, ніж народна спільнота. Проте контроль тут здійснюється не як соціальна практика (діяльність спеціального прошарку наглядачів), а як культурна практика (недиференційованість від матеріального оформлення). Адже, не дивлячись на більшу результативність прямого соціального контролю, він був надто коштовним, енергоємним для цивілізацій Премодерну. Навіть Рим, який замахнувся на таку складну соціальну структуру, зруйнувався під тиском і цього тягаря.

Тому для Премодерну, особливо для етапу первинної урбанізації, характерним було перетворення міської культури при отриманні нею загальноцивілізаційного статусу через більш складні, вишукані, демонстративні культурні практики. "Нові форми мислення, які з'являються і розширюються, включають в себе рефлексивне і систематичне мислення; визначення фіксованих ідеєю систем (теологія, правові кодекси); розвиток езотеричних або інших загальнодоступних інтелектуальних продуктів, які розвиваються, частково окремо від традицій народу; і створення інтелектуальних й естетичних форм (міста італійського Відродження, розвиток "рококо"-скульптури майя в більш пізніх містах). В управлінні та адміністрації ортогенез міської цивілізації представлений вождями, правителями і законами, які висловлюють і жорстко контролюються нормами місцевої культури. Вождь індіанців племені Воронів як типу доцивілізованої спільноти і перші царі Єгипту були такого роду. Китайський імператор частково контролювався ортоген-

ним конфуціанськими навчанням і етикою; хоча в деякій мірі він був репрезентований гетерогенним порядком. Римський проконсул і індійська служба Сполучених Штатів, особливо на певних етапах, були більш гетерогенними формами політичної сфери" [8, с. 220] – пишуть представники чиказької школи.

Висновок. У процесі розвитку доцивілізаційна народна культура диференціюється на сільську та міську, що отримують відповідні територіальні оформлення. Перша продовжує бути носієм маленьких традицій, друга створює велику традицію, що, власне, на думку представників чиказької школи урбаністики Р. Редфілда та М. Сінглера, є процесом первинної урбанізації: "тенденція первинної урбанізації полягає в координації політичної, економічної, освітньої, інтелектуальної та естетичної діяльності відповідно до норм, передбачених Великими Традиціями" [8, с. 221].

Влада відтепер справлялася як ритуал міської культури, видовищність якої здійснювалася "як демонстрація знаків відмінностей, привілеїв". Спостереження за нею (монументальною архітектурою та самими ритуалами привілейованих) було візуальною практикою управління населенням. Перетворення ритуалу, що здійснювався як гра між земним та небесним, передбачало відмежування частини суспільства не як учасників обряду, а лише як глядачів. Цей процес яскраво описав Г. Гадамер у роботі "Істина і метод": "Замкнений простір гри дає одній стіні власти" [3, с. 109] у випадку зображення. Тим самим учасники ритуальної гри міської культури, що здійснюється навколо простору священної будівлі, перетворюються на глядачів, а управління ними здійснюється як візуальна практика спостереження. У той же час, слід відзначити, що пріоритет, в першу чергу, монументальної архітектури як об'єкта споглядання для управління спільнотою свідчить про ще не остаточну диференційованість міста як ville та city. А отже, це (відносна диференційованість культурного та соціального) можна вважати показником ще первинної урбанізації як такої.

Проте і самі форми зображення трансформуються як об'єкт спостереження в логіці демонстративного споживання великої традиції: стають більш складними, спеціалізованими, вишуканими – видовищними. Зрозуміло, що по-різному в різноманітних великих традиціях Премодерну. Самоуправління інтелектуальної еліти передбачає можливість розумового споглядання як нового типу візуальної практики.

Домінанта візуальних практик міського простору виривається з синкретизму чуттєвих орієнтацій народної культури з її ритуалізованим способом самоуправління та стає способом впорядкування та управління в ситуації первинної урбанізації як базового процесу формування цивілізації взагалі. Причому місто в процесі первинної урбанізації стає медіумом між: управліннями та підлеглими, людиною та державою, культурою (як маленькою традицією) та цивілізацією (як великою традицією).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вебер М. Город. [Електронний ресурс] / М. Вебер. – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3597>
2. Вебер М. Феодалізм, "сословное государство" и патримониализм / М. Вебер // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – 2011. – № 8. – С. 225–255.
3. Гадамер Г. Истина и метод / Г. Гадамер. – К.: Юніверсус, 2000. – 464 с.
4. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа. Семинары. Кн. XI. 1964. / Ж. Лакан. – М.: Гнозис. 2004. – 304 с.
5. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое / М. Мерло-Понти. – Минск: Логвинов, 2006. – 400 с.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М.: Ad Marginem, 1999. – 479 с.

7. Redfield R. *The Folk Society* / R. Redfield // *Classic essays on the Culture of the Cities*, ed. by R. Sennett. – New-York: ACC, 1969. – P. 206–233.
8. Redfield R., Singer M. *The Cultural Role of the Cities* / R. Redfield, M. Singer // *Classic essays on the Culture of the Cities*, ed. by R. Sennett. – New-York: ACC, 1969. – P. 180–206.
9. Sennett R. *Flesh and Stone: The Body And The City In Western Civilization*. – New York: Norton, 1994. – 431 p.
10. Sennett R. *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. – New York: Norton, 1990. – 288 p.

REFERENCES:

1. Weber, M. (1990). *The Nature of the City*. Retrieved from <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3597>
2. Weber, M. (2011). Feodalizm, "soslovnoe gosudarstvo" i patrimonializm [Feudalism, "class state" and patrimonialism]. *Oikumena: Almanakh sravnitelnykh issledovanii politicheskikh institutov, sotcialno-ekonomicheskikh sistem i tsivilizatsii. Volume 8*, 225–255.

3. Gadamer, H.-G. (2000). *Truth and Method*. Moscow, Universus (In Russian).
4. Lacan, J. (2004). *The Seminar, Book XI. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. 1964*. Moscow, Gnosis. (In Russian).
5. Merleau-Ponty, M. (2006). *The Visible and the Invisible*. Minsk, Logvinov (In Russian).
6. Foucault, M. (1999). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Moscow, Ad Marginem (In Russian).
7. Redfield, R. (1969) *The Folk Society*. In *Classic essays on the Culture of the Cities*, 206–233. New York, ACC.
8. Redfield, R., Singer, M. (1969). *The Cultural Role of the Cities*. In *Classic essays on the Culture of the Cities*, 180–206. New York, ACC.
9. Sennett, R. (1994). *Flesh and Stone: The Body And The City In Western Civilization*. New York, Norton.
10. Sennett, R. (1990). *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*. New York, Norton.

Надійшла до редколегії 10.11.19

Е. Ю. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВИЗУАЛЬНЫХ ПРАКТИК В КОНТЕКСТЕ ПЕРВИЧНОЙ УРБАНИЗАЦИИ

Статья посвящена изучению процесса первичной урбанизации как контекста трансформации визуальных практик. Это предполагает долгосрочную перспективу изучения города как медиатора большой традиции. Народная культура в процессе формирования цивилизации дифференцировалась на сельскую и городскую. Город стал пространством формирования новых культурных стратегий: осмысления, упорядочения и управления. Это требует изменения и антропологической модели, кроме того, трансформации роли визуальных практик в структуре чувственных ориентаций человека.

Ключевые слова: визуальные практики, город, первичная урбанизация, маленькая традиция, большая традиция, цивилизация.

O. Y. Pavlova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

TRANSFORMATION OF VISUAL PRACTICES IN THE CONTEXT OF PRIMARY URBANIZATION

The article is devoted to the study of the process of primary urbanization as a context of transformation of visual practices. This implies a long-term perspective of studying the city as a mediator of the great tradition. Folk culture in the process of formation of civilization was differentiated into rural and urban one. The city has become a space for formation of new cultural strategies: comprehension, ordering and management. This required changes in the anthropological model.

If visual practices of small traditions were included in the de-differentiated structure of sensual orientations of small culture, the big tradition of urban culture supposed inclusion in the space through contemplation. Thus, the spectacle has received the function of subordinate management, and visual practices have been pulled out of the substratum of human capabilities and received a privileged status in the hierarchy of sensual orientations.

For this perspective, methodologically significant is the understanding of the opposition of the city as a village/city, which was formulated as the basic American sociologist R. Sennett. It was he who edited the anthology of the classic essay on urban culture, which offered a classification of the German and Chicago Schools of Urban Studies. This classification itself has become widely recognized and does not cause controversy. Our work will focus on this body of work, which not all are known to domestic researchers of the city. Particularly basic in this context will be the work of representatives of the Chicago School of R. Redfield and M. Singler.

The purpose of the article is to study the transformations of visual practices in the process of primary urbanization.

The dominant of visual practices of urban space is torn from the unity of sensory orientations of folk culture with its ritualized way of self-government and becomes a way of ordering and managing in the situation of primary urbanization as the basic process of formation of civilization in general. In the process of primary urbanization, the city becomes a medium between: governors and subordinates, man and state, culture (as a small tradition) and civilization (as a large tradition).

Key words: visual practices, city, primary urbanization, little tradition, great tradition, civilization.